

Türk Edebiyatında Manzum Tasavvuf Tarifleri:

Tasavvuf-nâmeler

Taşawwuf-nâmes:

Poetic Descriptions of Sufism in Turkish Literature

Emine YENİTERZİ*

Özet

Tasavvuf-nâmeler; Türk edebiyatındaki zengin çeşitlilikteki manzum dinî türlere ilave edilebilecek bir diğer türdür. Makalede, bu türü tanıtmaya amacıyla ilk örneği 15. yüzyıl, son örneği de 20. yüzyıla ait on üç manzum tasavvuf tarifi ve tasavvuf-nâme ele alınmıştır. Bunlardan Dede Ömer Rüşenî ve Oğlanlar/Olanlar Şeyhi İbrâhîm Efendi'nin tasavvuf-nâmeleri türün adı verilmeden meşhur olan metinleridir. Sun'ullâh-ı Gaybî ve Rusçuklu Şeyh Ömer Zarîfî'nin manzumeleri de tasavvuf tarifi muhtevalarına dikkat çekilerek yayımlanmıştır. Sâdık Kemâlî, Seyyid Mehmed Emîn, İsmâîl Hikmetî, Şevkî ve Mehmed Kâsım Efendi'nin tasavvuf-nâmeleri ise bu yönlerine dikkat çekilmeden lisansüstü tezlerde ve bir dergide yer almıştır. Tasavvuf-nâme türüne dâhil edilemeyen ancak manzum tasavvuf tarifi muhtevası dolayısıyla; Cemâl-i Halvetî'nin *Risâle-i Teşrihiyye*, müellifi meçhul *Manzûme fî Beyân-ı Tezkiye-i İnsân* ve Kadızâde Mehmed Efendi'nin *Manzûme-i Akâ'id* mesnevilerindeki ilgili kısımlar da türe ışık tutmaları hasebiyle makalede tanıtılmaktadır. Tespit edilen bu metinlerde tasavvufun mahiyeti, sûfilerin nasıl olması, dikkat etmeleri ve uymaları gereken hususlar ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Türk edebiyatı, tasavvuf-nâme, manzum dinî türler.

Abstract

In Turkish literature, one of the genres that can be added to the rich variety of religious poetic tradition is *Taşawwuf-nâmes*. In this article, thirteen different poetic descriptions of Sufism and *taşawwuf-nâmes* will be reviewed in order to present this genre, the first examples belonging to the 15th century and the last to the 20th. Among them, the *taşawwuf-nâmes* of Dede 'Omar Rüşenî and the Shaykh İbrâhîm are counted as the famous texts without mentioning the name of the genre. The poems of Şun'ullâh-ı Gaybî and Sheikh 'Omar Zarîfî were also published by emphasizing their descriptive contents of Sufism. The *taşawwuf-nâmes* of Şâdık Kamâlî, Seyyid Mehmed Amîn, İsmâ'îl Hikmetî, Shevķî and Mehmed Kâsım were subjects of graduate theses and a journal, without emphasizing the aspects mentioned above. Related parts of the masnavis of Cemâl-i Halvetî's *Risâle-i Teşrihiyye*, Kâdî-zâde Mehmed Efendi's *Manzûme-i Akâ'id* and an anonymous work named *Manzûme fî Beyân-ı Tezkiye-i İnsân*, which cannot be included in the genre of *taşawwuf-nâme* but due to their contents regarding poetic descriptions of Sufism, they are also going to be presented in the article because they shed light on the genre. In these texts, issues like the nature of Sufism and how the Sufis should be are explained in detail, as well as the traits that they should pay attention to have.

Keywords: Sufism, Turkish literature, taşawwuf-nâme, religious poetic tradition

* ORCID ID: 0000-0002-9448-6309, Prof. Dr. Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, emine.yeniterzi@uskudar.edu.tr

Giriş

Türk edebiyatında manzum dinî türlere dair ilk tasnifler Agâh Sırrı Levend ve Âmil Çelebioğlu'na aittir.¹ Çelebioğlu bu türleri muhteva olarak Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber, diğer peygamber ve veliler ile muhtelif dinî konular başlıkları altında ele almıştır. Bu makalelerden sonra klasik Türk edebiyatı ve tasavvufî Türk edebiyatı alanlarında yapılan bilimsel çalışmalarla muhtelif dinî türler grubuna dâhil edilen; Dervîş-nâme, Dôlâb-nâme, Gevher-nâme, İbret-nâme, İlticâ-nâme, İstihrâc-nâme, Niyâz-nâme, Tâc-nâme, Tahassür-nâme, Tarîkat-nâme, Tevbe-nâme, Vahdet-nâme ve Vücûd-nâme gibi birçok tür tespit edilmiştir.

Tasavvufun tanımını yapan manzumelerin de tasavvuf-nâme adıyla bu türlere ilave edilmesi mümkündür. İlm-i bâtın, ilm-i hikmet, zühd, irfân, ma'rife veya sûfiyye gibi adlarla anılan tasavvufa dair birçok tarif yapılmıştır. Bu tariflerin sayısının 1000 kadar veya sûfilerin sayısınca olduğu söylenir. Bir hâl ve ahlâk ilmi olan tasavvufa dair bu kadar çok tarif yapılmasının sebebi, sûfinin kendi hâli ve mertebesi üzerinden tanım yapmasına dayanır.² Nitekim Reynold Nicholson; Kuşeyrî'nin *er-Risâle*, Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* ve Molla Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünde yer alan yetmiş sekiz tanımı bir araya getirmiştir.³ Türk edebiyatında bazı sûfî şairler de

tasavvufun klasik eserlerinde zikredilen bu tanımlardan da kısmen faydalanarak tasavvufun manzum tariflerini kaleme almışlardır. Bu tariflerden Dede Ömer Rûşenî ve Olanlar Şeyhi İbrâhîm Efendi'nin manzumeleri şöhret kazanmış, tasavvufa dair bilgi kaynaklarında şairlerine yer verilmiştir.⁴

Adı geçen bu iki isim dışında tasavvuf tarifine dair manzumeleri tespit edilip yayımlanan diğer iki sûfî de Sun'ullâh-ı Gaybî ve Rusçuklu Şeyh Ömer Zarîfî'dir.⁵ Zarîfî'nin eserinin bir önemli özelliği de manzumesine "Tasavvuf-nâme" adını vermesidir. Bu husus, manzum ve mensur eserlerde kullanılan *Tasavvuf-nâme* isminin⁶ edebî bir tür adı olarak tescillenmesine imkân tanımaktadır.

Araştırmalarımız neticesinde tasavvuf-nâme türüne dâhil edilebilecek bazı müstakil şiirler ve mesnevi bölümleri tespit ettik. Tevhîd, na't, münâcât gibi mesnevi bölümlerinin aynı zamanda birer tür olarak kabul edilmesine dayanarak mesnevilerde yer alan tasavvuf tariflerinin de bu tür altında ele alınabileceği kanaatindeyiz.

Makalede; önceden yayımlanmış olan tasavvuf-nâme manzumelerinin tanıtımı ve taramalar ile tespit ettiğimiz ancak bu tür

(İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 1008-1029.

1 Agâh Sırrı Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 371 (1972): 35-80; Âmil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay. 1998), 349-365 (İlk neşri *Şükri Elçin Armağanı*, (1983), 153-159).

2 Reşat Öngören, "Tasavvuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2011, 40: 119-126.

3 Öngören, "Tasavvuf", 40: 119-126; Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 1 (1987): 387-406. Ayrıca bk. Zafer Erginli ve diğ., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*,

4 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*'nde her iki şairin manzumelerini neşretmiştir. (Ankara: Rehber Yay. 1997: 689-696). Olanlar Şeyhi İbrâhîm'in manzumesinin bir diğer neşri için bk. Ahmet Cahid Haksever, "Tasavvufa Giriş", *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, 4. bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 14-17.

5 Bu neşirler ilgili bölümlerde tanıtılacaktır.

6 Olanlar Şeyhi İbrâhîm Efendi'nin *Usûl-i Muhakkıkîn* adlı manzum tasavvufî eseri *Vahdet-nâme* veya *Tasavvuf-nâme* adlarıyla da anılır. bk. Süleyman Gökbulut, *Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdet-nâme/Usûl-i Muhakkıkîn'i Işığında Tasavvufî Görüşleri (İnceleme ve Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 28. Ayrıca bk. Molla Ahmed İlahî, *Tasavvuf-nâme İnceleme-Metin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım*, haz. Mücahit Kaçar, Ahmet Akdağ, (İstanbul: Büyüyen Ay Yay. 2015).

ile bağlantılarına dair herhangi bir çalışma veya neşir yapılmamış manzum tasavvuf tarifleri ile tasavvuf-nâmelerinin metinleri yer almaktadır.

Dede Ömer Rüşenî (d. 810?/1407? - ö. 892/1487)

Tasavvufun manzum tariflerine dair tespit edilebilen ilk örnekler Halvetîliğin Rüşeniyye kolunun kurucusu olan Dede Ömer Rüşenî'nin 889/1484'te telif ettiği *Miskîn-nâme* mesnevisi içinde yer alır. Mesnevi, 1174 beyitten oluşur; aruzun *Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fa'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Müellifin *Miskînlik Kitâbı* adıyla andığı eser, münâcât ile başlar. Devamında tasavvufî, ahlâkî öğüt ve hikâyelerin yer aldığı mesnevide “Der-Beyân-ı Ahvâl-i Taşavvuf” başlığı altında 150-178'inci beyitler arasında 29 beyitten müteşekkil kısım tasavvufun manzum tarifi mahiyetindedir. Manzum tasavvuf-nâmeler için başlangıç telakki edilebilecek bu kısım müstakil bir manzume değil, mesnevi içinde bir bölümdür. Bölümün ilk ve son beyitleri şu şekildedir:

Nedür dinse taşavvuf di tezellül
Huşû' u meskenet şabr u tahammül (150)

Taşavvufdan çü yokdur sende dâniş
Yüri var bir bilen kişiye danış (178)⁷

Miskîn-nâme'de; “Mademki tasavvufa dair bilgin yok, bir bilene danış, mürşid-i kâmile bağlan” nasihatıyla biten bu bölümün ardından “Der-Ta'rîf-i Taşavvuf” başlığı ile 179-219'uncu beyitler arasında 41 beyitte tasavvufun bir diğer manzum tarifi yer alır.

7 Necip Fazıl Şenarlan, *Rüşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskîn-Nâme, Şobân-Nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevi-i Ma'nevi-i Mevleviyyet, Ney-Nâme, Kalem-Nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizin*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020), 259-261; Dede Ömer Rüşenî (1314), *Âsâr-ı Aşk*, (Dersa'âdet: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1314), 9-10.

Bu bölümün de ilk ve son beyitleri de şöyledir:

Taşavvuf terk-i da'vâdur dimişler
Dağı kitmân-ı ma'nâdur dimişler (179)

Muhib maḥbûbın ey şâhib-sa'âdet
Görüp söyleşmedür keşf ü kerâmet (219)⁸

Mesnevinin devamında 304-334. beyitler arasında sûfînin özelliklerinin tarifi ve 335-369. beyitler arasında da tasavvuf ilmini inkâr edenlerin küfre düştüklerine dair iki bölümde tasavvufun dolaylı olarak tariflerine yer verilir.⁹

Dede Ömer Rüşenî'nin bu manzumelerinde tasavvufun içeriğindeki hasletler; tezellül, huşû, meskenet, sabır, tahammül, edep, güzel ahlâk, tevazu, safvet-i kalp, kabûl-i şer', terk-i tekellûf, temelluk, tahalluk, telattuf, ta'arruf, sükûn-ı kalp, inâbet, temkîn, tevbe, telkîn, zühd ü takvanın özü, üns ü kurbet, hidayet gibi kavramlarla ifade edilmiştir.

Tasavvuf yolcularının fiilleri de; nefsinden vazgeçmek, kimsenin sözünden incinmemek, sırât-ı müstakîmden çıkmamak, halkla iyi geçinmek, gönül yıkmamak, az uyumak, az yemek, Allah'ı çok anmak, kimseye eziyet etmemek, toprağı örnek alıp rıza, tevazu, cömertlik, kötülüğe iyilikle muamele, adalet, sabır ve tahammül hasletlerine sahip olmak, yetmiş iki millete eşit gözle bakmak, kimseyi küçümsememek, öfkeden uzak durmak, herkesi bağrına basmak, şikâyet etmemek, Allah'a kulluk edip nefsinin hesaba çekmek, nefsi ölü, gönlü canlı olmak, lafta kalma-yıp hâl ehli olmak, zamanın kıymetini bilip değerlendirmek, geçici olanları terk etmek, sevdiklerinden hicret etmek, cömertliğin kapısı, sevgi ve dostluğun evi olmak, tasar-

8 Şenarlan, *Rüşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı*, 261-264; Dede Ömer Rüşenî, *Âsâr-ı Aşk*, 10-12.

9 Şenarlan, *Rüşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı*, 269-274.

rufun Allah'a ait olduğunu unutup övünmemek, kalbi Allah'a (sahibine) bağlamak, kalbi aşk ateşiyle yakmak, kalbin hâllerini bilmek, kalbinde sahte/fânî olanı [aşk ateşiyle] eritip yok etmek, dünya sevgisinden uzak durmak ve keramet satmamak öğütleri ile tarif edilmiştir.

Dede Ömer Rûşenî'nin ilk manzumedeki; tasavvuf dost olup yük olmamaktır şeklindeki Abdullâh-ı Ensârî'den nakline, gül bahçesinin gülü olup diken olmamaktır mısraını ilave ettiği aşağıdaki beyti atasözü gibi dillerde söylenir olmuştur:

Taşavvuf yâr olup bâr olmamağdur
Gül-i gülzâr olup hâr olmamağdur

Cemâl-i Halvetî (ö. 902/1497)

Tam adı, Ebu'l-Füyûzât Muhammed b. Hamîdüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Cemâleddîn el-Aksarâyî'dir. Halvetî şeyhidir. II. Bâyezîd zamanında İstanbul'a gelmiş, Balat ve Yedikule'de irşat faaliyetinde bulunmuştur. *Divançe*'si ile *Cevâhirü'l-Kulûb*, *Beyân-ı Çeng-nâme*, *Risâle-i Teşrihiyye*, *Risâle-i Fakriyye* ve *Risâle-i Sûfiyye* adlarında beş mesnevisi vardır.¹⁰

Cemâl-i Halvetî'nin *Risâle-i Sûfiyye* mesnevisi, 905 beyitten oluşur. Birçok beyti “Şüfî oldur” sözleriyle başlayan mesnevide sûfînin nasıl olması gerektiği, tasavvuf ehlinin dikkat etmeleri ve uymaları icap eden hususlar tanım ve hikâyelerle anlatılır.¹¹

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıbıyla 651 beyitten oluşan *Risâle-i Teşrihiyye* adlı

mesnevîsinde İnşirâh Sûresi'nin işârî tefsiri konu edilmiştir.¹² Mesnevide 635-641. beyitler arasında yedi beyitte tasavvuf kelimesi zikredilerek tarifine yer verilir.¹³ Bu beyitlerde anlatılanlar özetle şöyledir: Tasavvufun kemâl hâli Kur'ân-ı Kerîm ile bire bir örtüşür. Tasavvuf herkesin vâkîf olmadığı bir sırdır, bu sırlara erip sûfî olmak için çok çalışmak lâzımdır. Tasavvuf gülüne el uzatabilmek için bütün varlığı terk ederek yola girilir. Bu yola girip tasavvufta olgunlaşan kişi başında fânî, sonunda da nûr olur. Bu sırra herkes ulaşamaz ancak ehil olanlar bilir. Böyle ehil olan tasavvuf erlerinin yoluna can feda edilir, onları bulursanız dua/şükr edin. Tasavvuf sırrın sırrıdır, hâldir, söze sığmaz, şerh edilmez. Bu tarifler aşağıda verilmektedir:

Her kaçan olsa taşavvuf bil tamâm
Kâlallâh didiler ba'z'iy hümâm

Pes 'aceb sırdur taşavvuf bil iriş
Tâ ki şüfî dinile cehd it düriş

Terk-i var idüp giregör yolına
El şunasın tâ taşavvuf gülüne

Bil taşavvuf bu durur iren aña
Nûr olup fânî olur öñdin şoña

Bil taşavvuf sırrın'irmez degme kes
Gül koğusından ne tuysun degme kes

Hem taşavvuf ehlinüñ yolına cân
Bulduğun yirde idünüz tercemân

Sırr-ı sırdur bil taşavvuf şerhe hiç
Şıgmamışdır şerh olunmaz ir ü geç

Mesnevi içinde başlık altında verilen bir bölüm olmayan bu beyitler, tasavvuf-nâme türüne dâhil değildir ancak on beşinci yüz-

10 Leylâ Alptekin Sarioğlu ve Himmet Konur, “Cemâl-i Halvetî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cemali-halveti> (e.t. 25.08.2022).

11 Leylâ Alptekin Sarioğlu, *Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri (Metin-İnceleme)*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 867-950.

12 Sarioğlu, age. 678-737.

13 Sarioğlu, age. 736.

yılda kaleme alınmaları bakımından önem arz eder.

Sâdık Kemâl/Kemâlî (16. yüzyıl)

Tezkirelerde on altıncı yüzyıl sûfî şairlerinden Sâdık Kemâlî'den söz edilmemiştir. Tek nüshası mevcut olan *Dürretü'l-Uşşâk* adını verdiği eserden şairin Zeyniyye tarikatine mensubiyeti ve on altıncı yüzyılda yaşadığı tespit edilmiştir.¹⁴

Hem ne yılda te'lîf oldu bu dîvân
Bildüreyüz inşâllâh ey civân

Söyleyüp hatm idelüm Şâdık Kemâl
Bize kuvvet virür ise Zü'l-celâl

Şair bu iki beyitte *Dürretü'l-Uşşâk*'ın telif tarihinin H. 1002/ M. 1594 olduğuna işaret ederken¹⁵ kitabından dîvân olarak söz ederse de eser hem divan hem de mesnevi özelliklerine sahiptir. Kitaba isim vermesi ve “Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb” bölümünün varlığı eserin mesnevi olduğuna işaret ederken gazel ve diğer nazım şekillerinin sayıca çokluğu da divan olduğuna delalet eder mahiyettedir. Bu sebeple yazma nüshada şairin *Dürretü'l-Uşşâk* adlı mesnevisi ile diğer şiirlerinin bir arada yazılmış olması mümkündür. Eser bu ilginç durum dışında; tevhîd, münâcât, na't, şefâ'at-nâme, devriyye, elif-nâme, şathiyye, nasîhat-nâme, ıydiyye gibi birçok türde manzumeyi ihtiva etmesiyle de dikkat çeken bir hüviyete sahiptir.

Dürretü'l-Uşşâk'ın bir mesnevi olduğu kabul edilirse eser aruzun *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* kalıbında bir münâcât ile başlamakta,

14 Nilay Kınay, *Sadık Kemalî Divanı (Dürretü'l-Uşşâk)*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); Volkan Kurt, *Sadık Kemalî, Dürretü'l-Uşşâk (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

15 Volkan Kurt, *Sadık Kemalî, Dürretü'l-Uşşâk (İnceleme-Metin)*, 330-331.

şefâat-nâme/istimdâd türünde üç şiir/bölümden sonra şiir ve şairleri kınayanlara cevap, “Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb”, münâcât ve zikrin fazileti gibi bölümlerle devam etmektedir.¹⁶ “Laţîfe Ba'zı Ahvâl-i Sülûk ü Taşavvuf Güyed” başlıklı bölümde şair, gönlündeki büyük aşk ateşiyle tasavvufun mahiyetini anlatma ihtiyacını dile getirir:

Diyelüm şimdi bir gökçek laţîfe
Sülûk ahvâlidür şanmañ laţîfe

Taşavvufdan haberdür yahşî añla
Berü tüt cân kulağın sözi diñle

Yaturken hvâb-ı ğaflet içre ğamgîn
Göñül 'aşk ile tölî dîde nemgîn

Göñülde nâr-ı 'aşk oldu ziyâde
Taşavvuf söylemek itdüm irâde

...

Beyân itdüm taşavvufdan haberler
Çıkaram baħr-i 'aşkdan nice dürler¹⁷

Elli beyitten oluşan bölümde tasavvuf kelimesinin zikredildiği aşağıdaki beyitlerde Sâdık Kemâlî'nin Dede Ömer Rüşenî'nin manzumesi ile benzer söylemleri dikkat çeker:

Taşavvufı eşit ey merd-i 'ârif
Ta'arrufdur ta'arrufdur ta'arruf¹⁸

Taşavvuf her sözi söylememekdür
Riyâ ile 'amel eylememekdür

Dinildi ki taşavvuf az yimekdür
Hâkuñ esmâsını dâ'im dimekdür¹⁹

16 Kınay, age. 138-147; Kurt, age. 244-257.

17 Kurt, age. 257-258.

18 Bu beyit Dede Ömer Rüşenî'nin ilk tasavvuf-nâmesindeki; *Ebû Bekr ü 'Ömer dir kim tasavvuf/ Ta'arrufdur ta'arrufdur ta'arruf* şeklindeki 25. beyit ile benzerlik göstermektedir.

19 Dede Ömer Rüşenî'nin ilk tasavvuf-nâmesindeki; *Taşavvuf az uyuyup az yimekdür / Hâkuñ esmâsını çoğ çoğ dimekdür* şeklindeki 5. beyit ile benzerlik göstermektedir.

Taşavvuf hîç boğazın girmemekdür
İlüñ tezvîrle mâlin dirmemekdür

Taşavvuf halka hulq-ı meskenetdür
Tarîkat[de] bu [bir] yahşî seneddür

Taşavvuf az yatup az uyumağdur
İlüñ ‘aybını hulq ile yumağdur

Taşavvuf terk-i dünyâ eylemekdür
Hağ içüñ yahşî sözler söylemekdür

Taşavvuf[du]r didiler ehl-i ‘irfân
Hağ içün mâl nedür terk itmedür cân

Taşavvuf terk-i evtâna dimişler
Taşavvuf hubb-ı ‘irfâna dimişler

Taşavvuf didi Şadık-ı Kemâlî
Koyup dünyâyı görmekdür cemâlî²⁰

Sâdık Kemâlî’nin tasavvuf tarifleri sûfîlere öğüt mahiyetinde; az yemek, az uyumak, Allah’ın isimlerini çok zikretmek, hile ile insanların mallarını elinden almamak, insanlara güzel ahlâkla muamelede bulunmak, kusurlarını söylemeyip örtmek, amellerine riya karıştırmamak, yalnızca malından değil canından vazgeçmek, dünyayı terk edip cemâlullâhı amaç edinmek gibi söylemlerden oluşur.

[Müellifi meçhul], *Manzûme fî Beyân-ı Tezkiye-i İnsân* (16.yy. ?)

Manzûme fî Beyân-ı Tezkiye-i İnsân isimli mesnevinin kim tarafından ve ne zaman yazıldığı hakkında bilgi yoktur. Baş tarafı eksik olan ve tek nüshası bilinen eser üzerinde yüksek lisans tezi yapılmıştır.²¹

20 Kınay, age. 147-151; Kurt, age. 260-262.

21 Ezrail Karakurt, *Manzûme-i Fî-Beyân-ı Tezkiye-i İnsân İsimli Mesnevî’nin Metin ve Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

Akşemseddin-zâde Hamdullâh Hamdî’nin (ö. 909/1503) *Kıyâfet-nâme*’sine atıfta bulunulan²² eserin dil özellikleri de dikkate alınınca on altıncı yüzyılda yazılmış olması muhtemeldir. Eser, birden fazla mesnevinin bir araya getirilmiş hâli gibi görünmektedir. Tamamı 3283 beyittir. 2877-3110. beyitler arasında tıbbî konuda pend-nâme, 3111-3222. beyitler arası kıyâfet-nâme, 3223-3283. beyitler arasında da Ebû Ma’şer el-Belhî’nin Farsça *Rûz-nâme*’sinin manzum Türkçe tercümesi yer alır.

Mevcut nüshanın başlangıcından 2876. beytine kadar yazılmış olan kısım pend-nâme türündedir. Bu kısmın da başı hadîs-i şerîfler ile Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Fudayl bin İyâz, Hasan-ı Basrî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Necmeddîn-i Kübrâ gibi tasavvuf büyüklerinin sözleri ile dinî-tasavvufî öğütler içerirken son kısımları atasözleri kullanımı ve muhteva bakımından Güvâhî’nin *Pend-nâme*’si ile büyük benzerlik göstermektedir.

Dinî-tasavvufî bir pend-nâme olan bu mesnevide tasavvufî kavramların sûfîler tarafından yapılan tariflerine yer verilirken 898-904. beyitler arasında yedi beyitte ve devamındaki doğrudan tasavvufu tanımlayan beyitler dikkati çeker. Şair, tasavvufun ismen tanındığını ancak muhtevanın yeterince bilinmediğini dile getirir. Tasavvuf ehlinde beş hasletin olması şarttır. Bunlar; cömertlik, kusurları örtmek, alçak gönüllülük, yumuşak huyluluk ve merhamettir. Nişâbürlü Ebû Hafs el-Haddâd’ın (ö. 260/874) tarifine göre tasavvuf tamamen edepten ibarettir. Tasavvuf baştan sona şeriate uymaktır. Güzel ahlâktır, ahlâkı en güzel olan tasavvufta en faziletli olandır. Sûfî, manevî yolculuğu gaflet uykusuyla kesilmesin diye azamî gayret göstermelidir. Tasavvuf; daimî açlık/riyâzet, dünyayı terk ve can u gönülden Allah aşkıdır. Tasavvuf ehli

22 Karakurt, age. 483.

için insanların övgüsü de yergisi de birdir. Sûfî, tasavvuf yolunda ilerledikçe Cenâb-ı Hakk'ın her an, her yerde mevcut olduğunu görür. Tasavvufun tamamı edeptir, edebi muhafaza şarttır:

Taşavvuf ismi gerçi oldu meşhûr
Müsemması bilinmez kaldı mestûr

Taşavvufda gerekdür penc hâşlet
Merâtibde bula hattâ ki rif'at

İde dâ'im olup kalbinde rahmet
Sehâ setr ü tevâzu' hilm ü şefkat

Ebû Hâfsuñ katında re'y-i muhtâr
Taşavvuf cümle âdâb ola der-kâr

Taşavvuf itmedür şer'î ri'âyet
Merâtibde budur gâyet nihâyet

Kimüñ kim hüsni hulkı olsa ekmele
Taşavvufda olur kâmil mükemmel

Gerekdür şüfiye haqqânî gayret
Yolın vurmaya tâ ki hâb-ı gaflet
(898-904)²³

Taşavvuf cû'-ı dâ'im terk-i dünyâ
Olur hem cân u dilden hubb-ı Mevlâ

Taşavvufdan 'alâmet buña bir dem
Tefâvut itmeye medh u eger zem
(921-922)²⁴

Taşavvufda merâtib alsa insân
Görür her yerde hâzır Hâkıkı her ân
(944)²⁵

Taşavvuf cümle âdâb oldu her bâr
Edeb şağla edepsiz olma zinhâr (1065)²⁶

23 Karakurt, age. 213.

24 Karakurt, age. 216.

25 Karakurt, age. 220.

26 Karakurt, age. 234.

Kadıẓâde Mehmed Efendi / İlmî (ö. 1045/1636)

Kadıẓâde Mehmed Efendi, on yedinci yüzyılda ortaya çıkan Kadıẓâdeliler hareketinin öncüsüdür. Asrın tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecîd-i Sivâsî ile aralarında önce fikrî seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkileyen gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bu hareketin odak noktasını teşkil eden hususların başında; tasavvufî düşünce ve uygulamalarla ilgili meseleler, özellikle İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine muhalefet, semâ ve devrânın haram olduğu, zikir ve mûsikînin caiz olmadığı konuları gelir.²⁷

Kadıẓâde Mehmed, İstanbul'da Tercüman Tekkesi şeyhi, Halvetî tarikatı mensubu Ömer Efendi'ye intisap etmiş, ancak tasavvufun mizacına ve fikirlerine uymadığı gerekçeyle ayrılarak vaizlik yolunda ilerlemiştir.²⁸ İlmî mahlasıyla şiir yazan Kadıẓâde'nin, *Manzûme-i Akâid* adlı bir akâid risâlesi mevcuttur. Adından da anlaşılacağı üzere İslâm akâidinin konularını ele alan eser 1037/1627 yılında, vâizlik yaptığı dönemde kaleme alınmıştır. Mesnevi 1528 beyitten oluşur ancak Kadıẓâde risâlesinde bazı sûfî şairlerden alıntılar yapmıştır. Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'sinden 163, Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin *Necâtu'l-Garık*'inden 59, Dede Ömer Rüşenî'nin *Miskîn-nâme*'sinden 43 ve Güvâhî'nin *Pend-nâme*'sinden de 24 beyit almıştır. Bu alıntılar toplamda 289 beyit etmektedir.²⁹

Tasavvuf aleyhtarı olarak tanınan Kadıẓâde, *Manzûme-i Akâ'id*'in, "Beyân-ı Tâbi'in ü

27 Semiramis Çavuşoğlu, "Kadıẓâdeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2001, 24: 100-102.

28 Songül Karaca, *Kadıẓâde Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid (İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük-Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 18.

29 Karaca, *Kadıẓâde Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid (İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük-Dizin)*, 60-86.

Müctehidler” başlıklı bölümünde; *Huşûsâ Hazret-i Nu‘mân-ı Ekrem / İmâm-ı A‘zam u sulţân-ı a‘lem* beytiyle (390) İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe’den tazimle söz eder, mezhep, fıkıh ve tasavvuf konularında tamamen ona bağlı olduğunu belirtir:

Bil ‘İlmî oldı anuñ mezhebinde
Tefakkuhda tasavvufda vü dînde (398)

Bu sözlerinden özde tasavvufa muhalif olmadığı anlaşılan Kadızâde, mesnevinin “Beyân İdem Kerâmâtın Velînüñ” başlığı altında velilerin kerametlerinden bahseden 1257-1436. beyitler arasında tasavvuf ve sûfîler hakkındaki görüşlerine yer verir. Öncelikle dışı insan, içi kaplan, nefsi yılan birçok insanın kendini sûfî diye tanıttığını, her hırka giyenin sûfî olmadığını, sûfîliğin tâc, hırka ve misvâkle olmayıp *ışlâh-ı nefis* ile gerçekleştiğini belirtir, ardından da tasavvufun mahiyeti, ne olup ne olmadığı hakkındaki düşüncelerini sıralar. Bu bölümde Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin aşağıdaki beytine yer verir:

Tasavvuf nefsinî pāk eylemekdür
Fenâ-y-ıla anı hāk eylemekdür³⁰

Dede Ömer Rûşenî’nin *Miskîn-nâme*’sinden alınan beyitler de bu bölümdedir. Kadızâde bu alıntılarını aynen almayıp kendi görüşleri doğrultusunda değişiklikler yapmış, âdeta ortaya bir tasavvuf-kelam çatışması koymuştur. Örneğin; tariflerinde; gönül yıkmamak yerine şerîatin hükmünü yıkmamayı; yüreğin aşk ateşiyle değil, havf/korku ateşiyle yanmasını tercih eder. Müminin kalbinde olması gereken havf u recâ / korku ve ümit dengesinde Dede Ömer Rûşenî ümidin ağır basmasından yanadır, Kadızâde ise bu dengiyi korku lehine değiştirir. Aşağıdaki beyitlerde bu alıntı ve değişikliklerin bir kısmı gösterilmektedir:

30 Bu beyit mesnevîde 618 ve 1290. beyitler olmak üzere iki yerde tekrarlanmıştır. Karaca, age. 246, 306.

Tasavvuf Hâk yolından çıkmamakdur
Tasavvuf **hük-m-i şer‘i** yıkmamakdur
(1318)

Tasavvuf kimse gönlin yıkmamakdur
(Rûşenî)

Tasavvuf kalbi Hâkka bağlamakdur
Yüregin **havf** odiyula tağlamakdur
(1339)

Yüregin ‘aşk odiyula tağlamakdur
(Rûşenî)

Düşüben **havf** odına bî-tekellüf
Düşüben ‘ışk odına bî-tekellüf
(Rûşenî)

Yanup küllî kül olmakdur tasavvuf
(1342)

Tasavvufdur dimişler üns ü kurbet
Tasavvufdur dimişler havf u heybet
(1354)

Tasavvufdur dinilmiş üns ü kurbet
Ara yirden sürülüp havf ü heybet
(Rûşenî)

Niyâzî-i Mısrî ile aevlenecek olan Hz. Peygamber’in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’le ilgili konunun ilk kıvılcımlarını da bu tariflerde görmek mümkündür. Dede Ömer Rûşenî’nin; “Tasavvuf halk ile güzel ahlâktır/ iyi geçinmektir; bu sözü uygulayanlar âdeta Hz. Hüseyin ile Hasan gibidir” meâlindeki beyti Kadızâde; “Bu söz Hz. Hüseyin ve Hasan’ın dedesindir” manasıyla değiştirir:

Tasavvuf halk ile hulk-i hasendür
Bu söz **cedd-i Hüseyin** ile Hasendür
(1319)³¹

Bu söz ehl-i Hüseyin ile Hasendür
(Rûşenî)

31 Örnek beyitler makalede mesnevîdeki beyit numaralarıyla verilmiştir. Tezdeki yerleri için bk. Karaca, age. 303-318.

Semâ‘, Kadızâde’nin şiddetle karşı çıktığı bir uygulamadır, Dede Ömer Rûşenî’nin tarifindeki *semâ*‘ın yerine *havf*/ korkuya yer verir:

Taşavvuf terk-i kı̄l ü kı̄le dirler
Kelâm-ı Hâk̄la havf u hâle dirler
 (1333)

Hemân vecd ü semâ‘ u hâle dirler
 (Rûşenî)

Kadızâde, semâ‘ aleyhtarlığını ilerleyen beyitlerde daha açık ifade eder. Semâ‘ın, Hz. Mûsâ Tûr dağına çıktığı zaman İsrailoğullarını altından yaptığı buzağıya tapmaya sevk ve ikna eden Sâmirî’nin icat ettiği raksa dayandığını, namazda rükû ve secde dışında vücudu hareket ettirmemek gerektiği ve namazda sallanmanın haram olduğu gibi zikir sırasında da semâ‘ etmenin haram olduğunu ifade eder:

Şular kim zıkr iderken rakş iderler
 Taşavvuf ismin anlar naqş iderler

Olur rakşuñ şoñı her vech-ile naqş
 Ki zîrâ Sâmirî ihdâsıdur rakş

Dilüñden ğayrı depretme vücüduñ
 Meger ola rükû’ ile sücüduñ

Şalâtda hem gerekdür toğrı tırmağ
 Hârâm oldı bil anda da şalınmağ

Tefağğuh it pes andan tır şalâta
 Ki tâ ‘ârif olasın sen şifâta
 (1368-1372)

Kadızâde, *Manzûme-i Akâ'id*’de vâiz olmasının etkisiyle tasavvuf tariflerini vaaz üslubu ile aktarır:

Taşavvuf şöfdan müştak degildür
 Taşavvuf cüz’-şafâ-yı Hâk̄ degildür

Bu dünyâdan tevellîdür taşavvuf
 Rezâ’ilden tağallîdür taşavvuf

Fezâ’ille teğallîdür taşavvuf
 Kelâmından tecellîdür taşavvuf

Şebât-ı bî-televvündür taşavvuf
 Ki Hâk̄da pek temekkündür taşavvuf

Hâyât-ı sermedî durur taşavvuf
 Şifât-ı Aḥmedî durur taşavvuf
 (1312-1316)

Tefağğuhla taşavvuf ferkadândur
 Ki beddi bed olur hem-çün
 yedândur

Dağı teşbîh iderler zahr ü batna
 Ki ayrılmaz bular dir ehl-i fitne

Taşavvuf çıkmadur hulğ-ı denîden
 Taşavvuf tıolmadur hulğ-ı senîden
 (1349-1352)

Taşavvuf terk-i şübhâta dimişler
 Taşavvuf terk-i lezzâta dimişler
 (1357)

Gel ey şüfî nedür diñle taşavvuf
 Şağın şanma taşallüfdür taşavvuf

Taşavvuf geçmedür bil mâsivâdan
 Rızâdan ğayrı ummayup Hudâdan
 (1381-1382)

Kadızâde, İslâmî hükümler çerçevesinde tasavvufa dair düşüncelerini bu şekilde belirttikten sonra;

Didi *lâ-tusmi ‘û’l-mevtâ* çü Hâlık³²
 Olımağ pes taşavvuf saña lâyığ (1364)

32 *Ölülere işittiremezsin...* (Rûm 30/52)

beytindeki ifadesiyle nefsinin esaretinden kurtulmamış, kalbini diriltmemiş ama tasavvuf kisvesiyle sûfilikten dem vuran, din ve tasavvufun özüne uygun davranmayanları sert bir dille tenkit eder. (1362-1371) Tasavvuf kelimesindeki harflerin teviline yer verir. Buna göre; te tevbe, sâd sıdk, vâv ahde vefâ, fe de Furkân'a işaretir (1384-1386). Aynı şekilde sûfî, fakr ve miskîn kelimelerindeki harflerin de delâlet ettikleri hususları belirterek bölüme son verir.

Oğlanlar/Olanlar Şeyhi İbrâhîm Efendi (d. 1000/1591-ö. 1065/1655)

On yedinci yüzyıl Halvetî-Melâmî şeyhi İbrâhîm Efendi'nin *Usûl-i Muhakkikîn* adlı manzum tasavvufî eserinin *Vahdet-nâme* veya *Tasavvuf-nâme* adlarıyla anıldığından girişte söz etmiştik. Ama İbrâhîm Efendi'nin tasavvuf-nâme olarak şöhret kazanmış manzumesi *Dîvânı*'nda yer alan 28 beyitlik bir kasidedir.³³ "Der-Beyân-ı Taşavvuf" başlıklı, *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün kalıbıyla kaleme alınmış* manzume tasavvuf-nâmeler arasında en çok tanınandır. Kasidenin ilk ve son beyitleri aşağıdadır.

Bidâyetde taşavvuf şüfî bî-cân olmağa
dirler
Nihâyetde gönül tahtına sultân olmağa
dirler (1)

Taşavvuf bende olmakdur hakikat
hak ey İbrâhîm
Taşavvuf şer'î Ahmed dilde bürhân
olmağa dirler (28)³⁴

33 Nuri Yılmaz, *Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi Külliyyatı*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 205-207; Abdullah, *Manzûme*, Haksever, "Tasavvufa Giriş", 14-17.

34 Yılmaz, *Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi Külliyyatı*, 205-207; Abdullah, age. 124-126.

Bu meşhur tasavvuf-nâmenin muhtevasındaki tasavvuf tarifleri şöyledir: Tasavvuf, başında sûfinin canından vazgeçmesi, sonunda da gönül tahtına sultan olması, tarikat mertebesinde beşerî zaafılardan kurtulmak, hakikatte ise İlâhî sırlara aşına olmak, toprak ve su elbisesinden soyunup Allah'ın nuru saf bir varlık olmak, aşk ateşiyle yanmak, gönlün ilâhî nurlarla aydınlanması, varlık kitabını dürüp benlikten sıyrılmak, şeriat ehli ve hakiki iman sahibi olmak, Allah'ın isimlerini zikrederek fânî beden bağlarından kurtulmak, İlâhî iradenin hikmetlerine ârif olmak, dertlilere derman olmak, hâl ehli olmak, Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz sırlarına hayran olup kendinden geçmek, gönlünden Allah'tan başka her şeyi çıkarmak, kalbin Allah'ın arşı olması, cihanın bütün zerrelere Hakk'ı müşâhede etmek, herkesin hâlinde anlamak, 'urvetü'l-vüskâ (îman/amel/ İslâm)'nın mesuliyetini taşımak, rahmet ayetlerinin mazharı olmak, bütün kâinata *İsm-i a'zam*'la tasarruf etmek, yaşayan Kur'ân olabilmek, her bakışta Cenâb-ı Hakk'a yönelmek, ledün ilmine sahip olmak, damla iken deryaya dönüşmek, kelime-i tevhîddeki *lâ*'nın ateşi ile bütün varlığını yakıp, *illâ*'nın nuru ile insân-ı kâmil olmak, *De ki: Allah bana yeter!* (Tevbe 9/129) ayetiyle insanları Hak yoluna davet etmek, *Rabbine dön!* (Fecr 89/30) lafzının zevkiyle kendinden geçmek. Tasavvufun ve tasavvuf ehlinin mahiyetini anlatan manzume, tezat gibi görünmekle birlikte aynı anlamı ifade eden, canı sevgiliye verip hürriyete kavuşmak, Allah Teâlâ'ya kul-köle olmak tanımlarıyla tamamlanmıştır.

Sun'ullâh-ı Gaybî (ö. 1086-87/1676?)

Oğlanlar Şeyhi İbrâhîm Efendi'nin müridi olan Sun'ullâh Gaybî, Bayramî Melâmîliğini benimsemiş bir sûfidir. *Keşfü'l-Gutâ ve Hudâ Rabbim* kasideleri meşhur olan Gaybî'nin *Divânı*'nda dokuz beyitten oluşan bir gazelde

tasavvufun manzum tarifleri dile getirilmiş, bu manzume Ali Öztürk tarafından yayımlanmıştır.³⁵ *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fa'ülün* kalıbıyla yazılan gazelin matla ve makta beyitleri şöyledir:

Muvahhidler aña dirler taşavvuf
Hakuñ ola ten ü cânda taşarruf (1)

Taşavvuf Gaybî dervîşüñ katında
Olandur bî-te'ellüf bî-taşarruf (9)

Sun'ullâh-ı Gaybî'nin şiirinde tasavvuf özetle şu tariflerle anlatılır: Can ve tende gerçek tasarruf sahibinin Cenâb-ı Hak olduğunu kabul etmek, bütün fiillerin *O her an yeni bir tasarruftadır* (Rahmân 55/29) buyrulan Allah'tan geldiğini bilmek, kendi yaptıklarıyla övünmemek, her hâle razı olmak, musibetlerden şikâyet etmemek, halkın beğenisini kazanmak için kendini zorlamamak (tekellüf), tasavvuf hakikatlerine dair zor bir konuda soru sorulunca duraksamadan cevap vermek, kalbine doğan ledünnî bilgi ve nurlara tâbi olmak, gerektiği yerde incelikle davranmak (tazarruf), ebu'l-vakt olmak, İlâhî sırlara vâkıf olmak, her yerde ve her işte Allah'ı görmek, mâsivâ ile ilişkiyi kesmek, iradesini Hakk'a teslim etmek. Bu tariflerin tamamı sûfîlerin hâllerini, yapımları veya yapmamaları gerekenleri dile getirir. Dolayısıyla manzumede tasavvuf tarifi sûfîler üzerinden yapılmıştır.

Seyyid Mehmed Emîn (ö. 1131/1718)

Seyyid Mehmed Emîn bin Seyyid Mehmed Kâsım/ Seyyid Kâsım-zâde, Niyâzî-i Mısrî'nin halifelerindendir, Halvetîliğin Mısıriyye koluna mensuptur, şeyhlik de ifa etmiştir. Seyyid mahlasıyla yazdığı dinî-ta-

35 Ali Öztürk, "Halvetî Şiir Geleneği İçerisinde Sun'ullâh-ı Gaybî (1087/1676'dan sonra)'nin Yeri ve Tasavvuf Tarifi", *Kütahyalı Bilge Şair Sunullah-ı Gaybî ve Dönemi*, ed. B. Kemikli-E. Ögçem, (Bursa: Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 147-156.

savvufî şiirlerinden mürettep bir Divanı vardır. Bu Divan üzerinde dört yüksek lisans tezi yapılmıştır.³⁶ Divanı'nda biri tevhid, diğeri de na't muhtevasında iki elif-nâmesi olan Seyyid Mehmed Emîn Efendi'nin tasavvuf tarifine dair de bir manzumesi mevcuttur. Bu manzumede, Nişâbürlü Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874)'in Hücvirî'den nakille tasavvufun edepten ibaret olduğunu belirten aşağıdaki sözlerine uygun olarak "edeb" kavramını öne çıkarır:³⁷

Tasavvufun tamamı âdâbdır. Her vaktin, her makamın ve her hâlin bir edebi vardır. Vakitlerin âdâbına sarılan (kendilerine sûfî denilen ve gerçek er) olanların ulaştığı mertebelere ulaşır. Âdâbı zâyi edenlerse yakın olduğunu sansa bile gerçekte uzak düşerler. Böylelikle (Hak tarafından) kabul edildiğini sandıkları şey reddedilir.

Beni Rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti hadisini iktibasla tasavvufun asıl manasının güzel ahlâk olduğunu, edepten mahrum kalmanın bütün hayırlardan mahrum kalacağını vurgular. Edeb ve edepsizliğin ilk örnekleri olarak da yaratılışın başlangıcında Hz. Âdem ile şeytanın tavırlarına telmihte bulunur. İblis; *Âdem'e secde edin* (Bakara 2/34) emrini, *Ben ondan üstünüm* (A'râf 7/12) diye kibirlenerek

36 Gülseren Yağız, *Kâsımzâde es-Seyyid Muhammed el-Bursevî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni*, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004); Hatice Vildan Müftüoğlu, *Seyyid Dîvânı (Mehmed Emin B. Mehmed Kâsım Halvetî) (İnceleme, Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); Abdulkadir Kızıldaş, *Seyyid Mehmed Emin Baba: Hayatı Edebi Kişiliği Divanı ve İncelemesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); Mahmut Gider, *Seyyid Mehmed Emîn Efendi Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

37 Zafer Erginli vd. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 1013, 1015, 1018; Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", 391.

reddetmiş, sonra da *Beni azdırmana karşılık* (A'râf 7/16) sözleriyle suç ve sorumluluğunu Cenâb-ı Hakk'a isnat etmiştir. Hz. Âdem ise; *Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz* (A'râf 7/23) diyerek hatasını yüklenmiş, samimiyetle tövbe etmiştir. Manzumede; edebin insanı İlâhî rızaya, edepsizliğin ise İlâhî gazaba sevk ettiği; edep sahibinin Allah'a yakın, edepsizin ise uzak olduğunu belirten Seyyid, "Tasavvuf ehli/sûfî isen edepli ol, tasavvuf tamamen edep-ten ibarettir" ifadeleri ile öğütlerini noktalar. Bu manzum tasavvuf tarifinin metni aşağıdadır:³⁸

Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fa'ülün

Taşavvufdan murâd olan edebdür
Edeb bil kurb-ı Mevlâya sebebdür

Mü'eddebdür karîb olan Hudâya
Ba'îd olan Hudâdan bî-edebdür

Mü'eddeb ol ki hulk-ı enbiyâdur
Huşûşân Aḥmed ü 'Alî-nesebdür

Ki *eddebenî Rabbî* dirdi dâ'im
Resûlu'llâh ki şulḫân-ı 'Arabdur

Gör âdâbı nice hıfz itdi Âdem
Anuñ için o maḫbûl-i Eḥaddür

Ri'âyet itmedi âdâba İblîs
Ki anuñçün o merdûd-ı ebeddür

Anı dūr eyleyen dergâh-ı Hakkdan
Derûnında olan kibr ü ḥaseddür

Ki Âdem ile İblîsüñ beyânı
Ḳamu insâna bu ta'lîm-i Rabdür

Edeb gözle dilerseñ Hakk rızâsın
Edeb terk eyleyen maḡzûb-ı Hakkdur

Mü'eddeb olmayan âdem degüldür
Aña âdem demek ancaḫ laḫabdur

Edeb hıfz eyleyendür âdemî-zât
Edeb hıfz itmeyen bil nâ-ḫalefdür

Edeb bilmeyeni şanma sen âdem
O nâra ḫâzır olmuş bir ḫaḫabdur

Ḥayâsı olmayan taḫşdur ağaçdur
Ḥayâ ehli olan sîm ü zehebdür

İçi kibr ü ḫased ṭol'âdem olmaz
Olaruñ ekşeri ḫaplan ü kelbdür

Bu ef'âl-i ḫabîḫle yine anlar
Şanur kendüsini âdem 'acebdür

Bu ḫâlden kendüyi itmezse taḫlîş
Bu yolda çekdügi ḫurî ta'abdur

Niçe yıllar iderse ger 'ibâdet
Bu ef'âl ile bil ḫamusı reddür

Eger bu ḫâlden isterseñ ḫalâş
Saña lâzım edeb şıdḫ ü ṭalebdür

Velî olmazsa âdâb u şadâḫat
Ḥalâş olmaḫ ki bundan key şa'abdur

Ḳanı şıdḫ ile beyt-i Hakkı ta'lîb
Çoḡınuñ maṭlabı Şâm u Ḥalebdür

Gel imdi gözle sen âdâb-ı Hakkı
Ki vaşf-ı zâtı *Allâhu's-Şameddür*

Taşavvuf ehliseñ Seyyid edîb ol
Taşavvuf didiler küllî edebdür

Beyân itdüm saña elzem olanı
Eger ṭutar iseñ bu saña ṭapdur

38 Yağız, age. 214-216; Müftüoğlu, age. 200-202; Kızıltaş, age. 252-254; Gider, age. 246-249.

İsmâîl Hikmetî (ö. 1187/1773)

İsmâîl Hikmetî, on sekizinci yüzyıl sûfî şairlerindendir. Halvetîliğin Uşşâkî koluna mensup olan Hikmetî, Ahmed Sâkî Baba'nın halifelerindendir. Edirne'de Salı Tekkesinin şeyhliğinde bulunmuştur. Mürettep Divanı vardır.³⁹ Divan'da on beyitlik bir manzumede tasavvuf tariflerine yer verir. Bu tariflere göre tasavvuf; şeriatte kulun elest meclisinde Cenâb-ı Hakk'a verdiği sözü tutması, tarikatte Allah'ın zâtına/hakikatine doğru gitme gayretidir. Tasavvuf; gönüldeki samimiyet hâlidir, şekil veya sözle gerçekleşmez. Hakikat mertebesinde tasavvuf, fani olan ne varsa gönülden atmaktır. Marifet mertebesinde tasavvuf, var olmayı bırakıp yokluğu tercih etmek, gösterişi, kendini beğenmeyi ve herkesten üstün olduğunu sanmayı terk edip *Nefsini bilen Rabbini bilir* sırrına vâkıf olmaktır.

Kaşide-i Taşavvuf⁴⁰

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

Şerî'atde taşavvuf 'ahd olan mîşâkı
tutmağdur
Tarîkatde taşavvuf zât-ı Hâkka toğrı
gitmekdür

Taşavvuf hâl-i ihlâş-ı gönüldür kâl ile olmaz
Hâkikatde taşavvuf külli fânin dilden
atmağdur

Riyâ vü 'ucb u kibri terk idüp bil *men*
'aref sırrın
Taşavvuf ma'rifetde varlığı yokluğa
şatmağdur

39 Fatih Sona, "İsmail Hikmetî ve Dîvânı", (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

40 Sona, "İsmail Hikmetî ve Dîvânı", 397-398; [İsmâ'îl Hikmetî], *Dîvân-ı Hikmetî el-Uşşâkî*, (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü, No: 1545), 28b.

Bu maşnū'ât u maḥlūḳāt fer'dür aşlına
bağ sen
Taşavvuf maḥv idüp varîñ 'adem baḥrine
batmağdur

Bahâ'im hey'etinde cismini taḥlîş idüp talṭîf
Taşavvuf kendini âdem idüp 'aşk içre
katmağdur

Vücūduñ şâf idüp her nefis umūr-ı⁴¹
mezemmetden
Taşavvuf dūr mişâli baḥr-ı taḥmîd içre
bitmekdür

Mücellâ eyleyüp mir'ât-i ḳalbūñ şâd u
ğamlardan
Taşavvuf her tecellâ kim olur ol sırrı
gütmeğdür

Emânetkâr olup geldük bu seyr-i mülk-ârâda⁴²
Taşavvuf her ne kim Hâkdan gelür Hâkka
iletmeğdür

İşūñ yok Hâkdan özge bu feleklerde
meleklerde
Taşavvuf mâ-siva'llâhdan geçüp lâhûta
yetmeğdür

İdüp ey Hikmetî ḳalbūñi tecrîd her
taşavvurdan
Taşavvuf keşreti tevḥîd içinde vahdet
itmekdür

Ruşuklu Şeyh Ömer Zarîfî (ö. 1210/1795)

On sekizinci yüzyıl sûfî şairlerinden Zarîfî, Sa'diyye tarikati şeyhlerindendir. *Divan*'ı, *Pend-nâme* mesnevisi ve tasavvufî kavramların 35 isim ve makama göre düzenlenmiş açıklamalarını veren *Istîlâhât-ı Meşâyih*

41 umūr-ı: Vezin ve anlam bakımından uygun değildir. "emvâc-ı" şekli ile düzeltilir.

42 Mülk-ârâda: Vezin problemi dolayısıyla "milket-ârâ" veya "meslek-ârâ" olması daha uygundur.

adlı manzum ve mensur bir sözlüğü vardır.⁴³ *Tasavvuf-nâme* adını taşıyan manzumesi *Mefâ'ülün Mefâ'ülün Fa'ülün* kalıbıyla 102 beyitten⁴⁴ oluşan bir mesnevidir. Mesnevinin ilk yedi beyti, klasik mesnevi tertibine uygun olarak hamdele, salvele, dört halifenin anılması ve sebep-i telif muhtevasındadır. Zarîfî'nin *Tasavvuf-nâme*'si yazma nüshalarda genellikle *Pend-nâme*'sinin ardında yer alır.⁴⁵ Müstakil bir makale ve *Pend-nâme* ile yayımlanmıştır.⁴⁶

Tasavvuf-nâme'de; hamdele, salvele, dört halifenin zikri, *şairin* fânî dünyada bâkî bir eser bırakma arzusu ile az ve öz yazdığını belirten 8 beyitlik bir girişten sonra "Âğâz-ı Risâle-i Taşavvuf-nâme" başlığı ile tasavvuf tariflerine yer verilir.⁴⁷

Ḥudāya evvelā ḥamd-i hezārān
Yaratdı kâ'inātı cinn ü insān

Resūline şalāt ile selāmı
Ḳılalım cān u dilden şubḥ u şāmī

Daḫi hem çār yār-i bā-şafāya
Ola aşḫāb u erbāb-ı vefāya

43 Turgut Koçoğlu, "Rusçuklu Zarîfî Ömer Baba ve Manzum-Mensur Tasavvuf Terimleri Lügatçesi: İstihâhât-ı Meşâyih", *Turkish Studies-Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7, 3 (2012): 1751-1776.

44 Zarîfî'nin *Tasavvuf-nâmesi*'nden söz eden birkaç kaynaktaki 100 veya 103 beyit olduğu kaydedilmiştir. 100 beyit olması faydalanılan yazma nüshadaki eksikliğe bağlı iken 103 beyit olması da manzumenin sonuna eklenmiş halk tipi mesnevilerde yaygın olan anonim bir dua beyitinden kaynaklanır. *Okuyanı dinleyeni yazanı / Rahmetinle yarlıgagıl yâ Ganî* beyti zaten manzumenin vezninden farklıdır. Bu beyit bazı nüshalarda yazılıdır.

45 Örneğin bk. Zarîfî, *Pend-nâme*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Bölümü, No: 266), 27b-29b.

46 Râsim Deniz, "Zarîfî'nin Yazma Tasavvuf-Nâmesi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8,7, (1990): 215-226; Mehmet Arslan, *Pendnâme-i Zarîfî* (Sivas: Dilek Matbaacılık, 1994), 94-101.

47 Arslan, *Pendnâme-i Zarîfî*, 94-101; Zarîfî, *Pend-nâme*, 27b-29b.

Cihānıñ yok imiş çünki şebātı
Degil bir kimseye bâkî ḫayātı

Diledim ben de yazam bir risāle
Ḳala ardımdan aşḫāb u ricāle

Taşavvuf-nâme dedim ismin anıñ
Oḳudukça şafālar ide cānıñ

Zarîfî bu risālem muḫtaşardır
Velî ehli ḫatında mu'teberdir

Âğâz-ı Risāle-i Taşavvuf-nâme

Ḥaḳîḳat 'ilmine ger 'aşîḳ iseñ
Erenler sırrına hem lâyıḳ iseñ

Açıp cān güşını diñle kelāmı
İşit iḳlīm-i cānāndan peyāmı

Tasavvuf-nâme'nin devamı; Allah rızasını ve edebi gözlemek, varlığı terk etmek, nefsini bilmek, şerîatten ayrılmamak, kalp kırılmak, gönüller yapmak, musibetlere sabretmek, başkasında değil kendinde kusur aramak, sırları gizlemek, her hâline şükretmek, alçak gönüllü olmak, ölmeden önce ölmek gibi tasavvuf ehline nasihatler muhtevasındadır.

Şevkî (d. 1241/1825-ö. 1269/1853'ten sonra)

Şevkî mahlasıyla yazan Hasan Tahsîn İstanbulî, on sekizinci yüzyılın dinî-tasavvufî şiirler yazan şairlerindedir. Bayramîyye tarikatının Himmetiyye koluna müntesip Şevkî'nin *Dîvânı*'nda "Der-Vaşf-ı Taşavvuf" başlığı ile yer alan 20 beyitlik kaside şeklindeki manzumesi tasavvuf-nâme türündedir. Manzumede; tasavvufun tamamen aşk ve edepten mürekkep olduğu, tasavvufu hâl etmenin gönlün mâsivâdan temizlenmesiyle gerçekleştiği, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i

şeriflerin tasavvufu anlattığı, tasavvuf kelimesindeki harflerden “tâ”nın tevbe, “sâd”ın sadakat ve safâ, “vâv”ın velâyet, “fâ”nın da fenâfillâha erişmeye delalet ettiği, tasavvuf yolunda ilerlemek için bu yolun şartlarına uyma gereği, zerre miktarı muhabbeti olanın tasavvuftan eli boş kalmayacağı gibi konuları dile getiren Şevkî, “Tasavvuf sırlarını şiirle anlatmak mümkün değildir” diyerek şiirine son verir.⁴⁸

Der-Vaşf-ı Taşavvuf

Mef ‘ülü Mefā ‘ilü Mefā ‘ilü Fa ‘ülün

Yâ Rab tülü‘ eyleye envâr-ı taşavvuf
Benden de zühür eyleye esrâr-ı taşavvuf

Dil ravzası şâd-âb ola mı tohm-ı şafâdan
Yağmazsa eger feyz ile emtâr-ı taşavvuf

Şûf içre şakırğa gibi fersüde kalırsıñ
Ey şâfî şaķın eyleme inkâr-ı taşavvuf

Mir’ât-ı dili şâf idegör gerd-i sivâdan
‘Arz olına tâ kim saña didâr-ı taşavvuf

Ağyâra baķışdan kapa kim dide-i ‘aşķı
Keşf eyleye didârımı dil-dâr-ı taşavvuf

Şuğrâsını kübrâsını şartınca ederseñ
Elbetde netâyic bulur efkâr-ı taşavvuf

Tâ tevbe vü şâd şıdķ u şafâ vâvı velâyet
Fâsıyla fenâ bulmadadır çâr-ı taşavvuf

Ey dil uyuma gaflet ile vaķt-i seherde
H‘âbide gözün eyleye bîdâr taşavvuf

Şol dil ki ola şıdķ ile kûl emr-i Hüdâya
Ma’ide olur ‘aşķ ile hünkâr taşavvuf

‘Aşķ ile taşavvuf denilen cümle
edebedir

Ta’n eyleme zâhid gibi ağyâr taşavvuf

Erbâb-ı taşavvuf dedi ki cümlesi haķdır
Kûr ‘ân u eħâdiş olur ihbâr-ı taşavvuf

Biñ cân ile imâna gelir zümre-i küffâr
Ehlinde zühür eylese güftâr-ı taşavvuf

Bî-behre degildir ‘ameli ‘aşķ-ı Hüdâdan
Her kimde ki zâhir olsa âşâr-ı taşavvuf

Şol kimse ki bî-behre ola ‘ilm ü
‘amelden

Cehl ile olur sühte-i nâr-ı taşavvuf

Bülbül gibi feryâd ederek ‘aşıķ-ı şâdıķ
Kuhsâr-ı dili eyledi gülzâr-ı taşavvuf

Her kimde ki bir zerre ola mihr-i
maħabbet

Andan giderek keşf olur ezhâr-ı
taşavvuf

Bend olsa kişi zülfüne Leylâ-yı mecâzıñ
Mecnûn gibi eyler dili kuhsâr-ı taşavvuf

Manşür gibi oldu ene’l-*Hakķ* ile maķtûl
Bî-gânelere eyleyen izhâr-ı taşavvuf

Nâ-ħaķ yere atma tîrini süy-ı każâyâ
Hıfz eyle gözet kendini ey yâr-ı taşavvuf

Sus Şevķî yeter eylediğini lâf u güzâfıñ
Mümkün midir eş’âr ile iş’âr-ı taşavvuf

48 İshak Taşdelen, Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî Divanı (Transkripsiyonlu Metin ve Sadeleştirme), (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 397-400.

Şevkî Divânî'nda *Tasavvuf-nâme*'nin ardından "Der-Beyân-ı Ahvâl-i Dervîş" başlıklı 25 beyitten oluşan manzumede tasavvuf yolunun yolcusu olan dervişlerin dikkat etmesi gereken hususların nasihat-nâme üslûbu ile anlatıldığı bir de dervîş-nâme mevcuttur.⁴⁹

Mehmed Kâsım (20. Yüzyıl)

Cerîde-i Sûfiyye adlı haftalık gazetenin 16 Haziran 1913 tarihli sayısında "Tasavvuf Nedir" başlığı altında yer alan 10 beyitlik tasavvufun tarifine dair bir manzume mevcuttur. Şiirin altında şairi; "Kal'a-i Sultâniyye Zirâ'at Bank Refîki Mehmed Kâsım" olarak kayıtlıdır.⁵⁰ Bu not ile Mehmed Kâsım'ın Çanakkale'de Ziraat Bankasının ortaklarından olduğu belirtilmektedir, hakkında başka bir yerde malumat bulunamamıştır.

Mehmed Kâsım Efendi'nin manzumesi bu türün zamanımıza en yakın örneğidir ancak dil yönünden en ağırıdır. Farsça terkiplerle örülmüş metin, diğer tasavvuf-nâmelerden farklı olarak sûfilere nasihatlerden ziyade tasavvufun mahiyetini dile getirme şeklindedir. Buna göre tasavvuf; şerîatin temeli, tarikatin sır ve nurlarının toplamı, yüce yaratıcıya sevginin en yoğun hâli, başka davaların terki, ırfana ve hakikate ulaştıran manevî güç, mâsivâdan uzaklaşma, daima Allah'ı zikretme, Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerine gark olma, O'nun zât, sıfat ve fiillerine vâkîf olup kesretten kurtulma, vahdetin özüne ulaşma, kalb-i selim sahibi olma, Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerine eksiksiz uyma, kâinâtı tevhid etme, Hakk'ı halkta, halkı Hak'ta görme, gönülden doğan hakikat güneşi, Allah'a bağlılığın sonsuzluğu, sözle yazıyla ifade edilemeyen bir zevk ve kendinden geçme, terkin

son derecesi yani enâniyeti terk etmektir. Şair; tasavvuf kenzi mahfînin cevheridir ancak tertemiz gönüllerde ortaya çıkar diyerek ikazda bulunur.

Tasavvuf Nedir

Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün

Tasavvuf menşe'-i âdâb u erkân-ı
şerî'atdır

Tasavvuf mecma'-ı esrâr u envâr-ı
tarîkatdır

Tasavvuf Hâlîka farç-ı maḥabbet
terk-i da'vâdır

Tasavvuf kîmyâ-yı feyz iksîr-i
ḥaḳîkatdır

Tasavvuf zîkr-i dâ'imdir ḥurûc-ı
mâsiva'llâhdır

Tasavvuf garça-i baḥr-i şühûd-ı
Rabb-i 'izzetdir

Tasavvuf zât u ef'âl [ü] şîfât-ı Ḥaḳḳı
bilmekdir

Tasavvuf terk-i keşretedir kemâl-i maḥz-ı
vahdetdir

Tasavvuf müncelî olmaz dil-i nâ-pâkde
aşlâ

Tasavvuf bî-bahâ bir cevher-i kenzi
hüviyyetdir

Tasavvuf nokta-i ḳalb-i selîme mazhar
olmakdır

Daḥi aḥkâm-ı Ḳur'âna kemâliyle
iṭâ'atdır

Tasavvuf enfüs ü âfâḳı tevḥîd
eylemekdir hep

Tasavvuf Ḥaḳḳı ḥalkda ḥalkı daḥi
Ḥaḳda rü'yetdir

49 Taşdelen, Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî Divanı (Transkripsiyonlu Metin ve Sadeleştirme), 400-402.

50 Mehmed Kâsım, "Tasavvuf Nedir", *Cerîde-i Sûfiyye*, 49, 11 Receb 1331-3 Haziran 1329:11.

Taşavvuf maşrıq-ı dilden doğar
şemsü'l-ḥaḳāyıkdır
Taşavvuf hem fezā-yı bī-nihā'-i
mutlaḳıyyetdir

Taşavvuf ḳāle gelmez ḥāme-i taşvīre
şıgmaz hīç
Ser-ā-ser zevḳ ü fikretdir tamāmen
vecd ü ḥayretdir

Taşavvuf ḥayret efzā-yı ṭavāf-ı
Ka'be-i dildir
Taşavvuf terk-i terkdir ḥāşılı terk-i
eniyyetdir

Sonuç

Türk edebiyatının zengin türleri arasında “tasavvuf-nâme” türüne bugüne kadar yer verilmemiştir. Tasavvuf-nâme tabirini Rusçuklu Şeyh Ömer Zarîfî'nin mesnevisine isim olarak vermesinden hareketle bu manzumenin benzerlerini araştırmak için yapılan bu çalışmada Türk edebiyatında tasavvufun tanımını yapan 15-20. yüzyıllar arasına ait toplam on üç manzume tespit edilmiştir.

On dördüncü yüzyılda bu türün örneğine rastlanmaması hem bu asra ait elimizde az sayıda metin olması hem de “tasavvuf” kelimesinin henüz kavramsal kullanımının yaygınlık kazanmamasına bağlanabilir. Nitekim Türk edebiyatının temel eserlerinden biri olan Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sinde (te'lifi 1330) “tasavvuf” kelimesi yalnızca *Allah ile oturmak isteyen tasavvuf ehliyle otursun* sözünün iktibasında kullanılmış, şiir dilinde yer almamıştır. Diğer yandan aynı eserde “zühd” kelimesinin 11, “ma'rifet” kelimesinin de 26 kere manzum metin içinde yer alması, “tasavvuf” kelimesinin henüz kavramsal kullanımının yaygınlık kazanmadığı düşüncesini doğrular mahiyettedir.

Çalışma sonunda; Dede Ömer Rûşenî, Sâdık Kemâlî, Olanlar Şeyhi İbrâhîm Efendi,

Sun'ullâh-ı Gaybî, Seyyid Mehmed Emîn, İsmâîl Hikmetî, Ömer Zarîfî, Şevkî ve Mehmed Kâsım'ın manzumeleri tasavvuf-nâme türüne dâhil örnekler olarak; Cemâl-i Halvetî'nin *Risâle-i Teşrihiyye*, müellifi meçhul olan *Manzûme fî Beyân-ı Tezkiye-i İnsân* ve Kadızâde Mehmed Efendi'nin *Manzûme-i Akâ'id* mesnevileri ise tasavvufun manzum tariflerine yer veren eserler olarak tespit edilmiştir.

Bu tasavvuf-nâmelerde ve tasavvuf tariflerinde şairlerin neden bu manzumeleri yazdıklarına dair cevaplar mevcuttur. Bu sebepler şöylece özetlenebilir:

- Tasavvuf doktrinini anlatmak, öğretmek,
- Tasavvuf yolcularına tavsiyeler verme, bu yolun inceliklerini, önem ve değerini ortaya koyma,
- Tasavvuf aleyhtarı olan veya tasavvufu inkâr edenlere karşı savunma veya tasavvufun hakiki mahiyetini anlatma gayreti,
- Şiirin zihinde kalma, kolay hatırlanma, ezberlenme özelliğinden dolayı bu değerli öğütleri manzum olarak kaleme alma isteği,
- Tasavvuf büyüklerinin mensur tasavvuf tariflerini nazma çekme isteği,
- Allah vergisi olan şiir kabiliyetini kullanarak hem ömrünü verdiği tasavvufu tanıtmaya hem de fânî dünyada bir eser bırakma arzusu.

Yalnızca Kadızâde Mehmed Efendi'nin *Manzûme-i Akâ'id* mesnevisinde müellifin İslâm'a uygun tasavvuf ve sûfî tarifleri verme, tasavvuf düşünce ve uygulamalarından muhalif olduklarını belirtme amacı öne çıkar.

Bu metinlerde her ne kadar tasavvufun tarifi amaçlansa da tasavvuf yolcularının ne yapıp

yapmayacakları, uygulamaları gereken ilkelere, uymaları zorunlu olan şartlar; terk etmeleri gerekenler ile edinmeleri icap eden hususlar ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Dolayısıyla tasavvuf-nâmelerin muhtevası bir anlamda sûfilere nasihat mahiyetindedir.

Tasavvuf-nâmelerin muhtevaları makalede özetle verilmiştir. Bu muhtevanın tahlili, mukayesesi ve kaynakları bir başka makalede ele alınacaktır. Ancak hepsinde ortak olan tarif; tasavvufun güzel ahlâk ve edep olduğuna dairdir.

Kaynaklar

- Abdullah. *Manzûme*. Süleymaniye Kütüphanesi, İbn-i Mirza Bölümü, No: 053.
- Arslan, Mehmet. *Pendnâme-i Zarîfî*. Sivas: Dilek Matbaacılık, 1994: 94-101.
- Cebecioğlu, Ethem. “Prof. Nicholson’ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 1 (1987): 387-406.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yay. 1997.
- Çavuşoğlu, Semiramis. “Kadıızâdeliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, 2001, 100-102.
- Çelebioğlu, Âmil. “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay. 1998: 349-365.
- Dede Ömer Rûşenî. *Âsâr-ı Aşk*. Dersa’âdet: Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniyye Matbaası, 1314.
- Deniz, Râsim. “Zarîfî’nin Yazma Tasavvuf-Nâmesi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 7 (1990): 215-226.
- Erginli, Zafer vd. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Gider, Mahmut. *Seyyid Mehmed Emîn Efendi Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Gökbulut, Süleyman. *Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi’nin Vahdetnâme/Usûl-i Muhakkıkîn’i Işığında Tasavvufî Görüşleri (İnceleme ve Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Haksever, Ahmet Cahid. “Tasavvufa Giriş”. *Tasavvuf El Kitabı*. ed. Kadir Özköse, 4. bs. 13-19, Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- [İsmâ’îl Hikmetî]. *Dîvân-ı Hikmetî el-Uşşâkî*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Bölümü, No: 1545.
- Karaca, Songül. *Kadıızâde Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid (İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Karakurt, Ezrail. *Manzûme-i Fî-Beyân-ı Tezkiye-i İnsân İsimli Mesnevî’nin Metin ve Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Kınay, Nilay. *Sadık Kemalî Divanı (Dürretü’l-Uşşak)*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Kızıлтаş, Abdulkadir. *Seyyid Mehmed Emin Baba: Hayatı Edebi Kişiliği Divanı ve İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Koçoğlu, Turgut. “Ruşuklu Zarîfî Ömer Baba ve Manzum-Mensur Tasavvuf

- Terimleri Lügatçesi: İstilahât-ı Meşâyih". *Turkish Studies-Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7, 3 (2012): 1751-1776.
- Kurt, Volkan. *Sâdık Kemâlî, Dürretü'l-Uşşâk (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Levend, Ağâh Sırrı. "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 371 (1972): 35-80.
- Mehmed Kâsım, "Tasavvuf Nedir", *Cerîde-i Sûfiyye*, 49, 11 Receb 1331-3 Haziran 1329: 11.
- Molla Ahmed İlahî. *Tasavvuf-nâme İnceleme-Metin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım*. haz. Mücahit Kaçar ve Ahmet Akdağ, İstanbul: Büyüyen Ay Yay. 2015.
- Müftüoğlu, Hatice Vildan. *Seyyid Dîvanı (Mehmed Emin B. Mehmed Kâsım Halvetî) (İnceleme, Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL, 2011: 119-126.
- Öztürk, Ali. "Halvetî Şiir Geleneği İçerisinde Sun'ullâh-ı Gaybî (1087/1676'dan sonra)'nin Yeri ve Tasavvuf Tarifi". *Kütahyalı Bilge Şair Sunullah-ı Gaybî ve Dönemi*, ed. B. Kemikli-E. Ögçem, 147-156, Bursa: Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016.
- Sarıoğlu, Leyla Alptekin- Himmet Konur. "Cemâl-i Halvetî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cemali-halveti> (e.t. 25.08.2022)
- Sarıoğlu, Leylâ Alptekin. "Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri (Metin-İnceleme)". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Sona, Fatih. "İsmail Hikmetî ve Dîvânı". Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Şenarslan, Necip Fazıl. "Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-Nâme, Şobân-Nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî-i Ma'nevî-i Mevleviyyet, Ney-Nâme, Kalem-Nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizin". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2020.
- Taşdelen, İshak. "Şevkî Hasan Tahsin İstanbulî Divanı (Transkripsiyonlu Metin ve Sadeleştirme)". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Yağız, Gülseren. "Kâsımzâde es-Seyyid Muhammed el-Bursevî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni". Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Yılmaz, Nuri. "Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi Külliyyatı". Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Zarîfî. *Pend-nâme*. Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Bölümü, No: 266, 27b-29b.